

1. Το χωριό μου

Γεννήθηκα στο ορεινό χωριό Ψάρι τον Αύγουστο του 1942, με την επιστροφή του πατέρα μου από την Αλβανία. Το χωριό μου, σε υψόμετρο 650 μ., ήταν άγονο και κακοτράχαλο, με λίγη κτηνοτροφία, λίγα αμπέλια και πολλή φτώχεια. Είχε όμως –και έχει ακόμη– καλή θέα προς τον Πάρνωνα και τον Ταΰγετο, είκοσι χιλιόμετρα από τη Μεγαλόπολη, δέκα από τη Στεμνίτσα και άλλα τόσα από την Καρύταινα, στην επαρχία Γορτυνίας του νομού Αρκαδίας.

Εκείνα τα χρόνια, τα νεογέννητα παιδιά δεν τα έγραφαν αμέσως στα βιβλία της κοινότητας, πού καιρός για τέτοιες πολυτέλειες... Οι γονείς ήταν συνέχεια στα χωράφια. Έτσι, αντί για Αύγουστο, μπορεί και να είμαι γεννημένος τον Ιούλιο. Θα ήμουν μερικών ημερών, όταν κατάλαβε η μάνα μου πως έχω εντερικά και δεν μεγαλώνω. Όλη μέρα κλάμα και ευκοιλιότητα. Και δεν ήταν μια μέρα και δυο, για να πεις πως θα περάσει. Κράτησε κανέναν χρόνο αυτή η ιστορία, είδε κι απέιδε η γιαγιά μου η Λαμπρινή και σύστησε στην κόρη της να με πετάξει στο ρέμα, να «ησυχάσουμε όλοι». Η μάνα μου βέβαια δεν την άκουσε, έκανε τα πάντα για να με γλιτώσει. Με υποδείξεις ενός Ιταλού στρατιωτικού γιατρού, έγινα καλά και πήρα τα πάνω μου. Μάλιστα βαφτίστηκα στο σπίτι για λόγους προληπτικούς. Ο νονός μου, ο Σπύρος Σπυρακόπουλος του Ηλία από την Καρύταινα, που έφυγε μετά στην Αμερική, όντας αρχαιολάτρης μου έδωσε το όνομα Φιλοποίμην. Τότε οι νονοί έδιναν το όνομα. Έλα όμως που η μάνα

μου, η κούκλα, όπως την έλεγαν στο χωριό, δεν κατάλαβε το όνομα του στρατηγού της Αχαϊκής Συμπολιτείας και το μετέβαλε σε Φιλοποιμάκη και γρήγορα σε Μάκη, ενώ όρισε τη γιορτή μου του Αγίου Φιλίππου. Έτσι γιορτάζω στις 14 Νοεμβρίου, ενώ το Φιλοποίμην ξεχάστηκε για πολύ καιρό.

Μάκης λοιπόν, το μικρότερο μέλος της πενταμελούς οικογένειας του Βασίλη Νικολάου Παπούλια και της Σταυρούλας Δημητρίου Τσακόγιαννη. Αγοροοικογένεια: ο Νίκος ο πρωτότοκος ήταν του '37, ο Μίμης ο δευτερότοκος του '39. Μέσα στην Κατοχή μεγάλωσαμε, αλλά Κατοχή με πείνα δεν περάσαμε. Ο πατέρας μου διατηρούσε «τσοπαναριό» καλό με τον αδερφό του τον Μήτσο, αλλά δούλευε και στην Καρύταινα ως γραμματέας του Αγρονομείου, μια δουλειά που του ταίριαζε πολύ, καθώς είχε τελειώσει το σχολαρχείο, ήταν καλλιγράφος, ορθογράφος, εργατικός, έντιμος νέος. Εκτός από τον Μήτσο είχε και δύο αδερφές, τη Χριστίτσα, που την έκαψε κεραυνός, και την Κανέλα, που την πάντρεψαν προπολεμικά με τον Γιώργο Κουρέτα από τα Λυκόχια. Εγκαταστάθηκαν στον Ριζόμυλο της Μεσσήνης, όμως η θεία μου ήταν άτυχη, αφού ο άντρας της πέθανε νωρίς και την άφησε μόνη με πέντε παιδιά, τρία κορίτσια και δύο αγόρια. Η θεία μου βασανίστηκε όσο κανένας, αλλά κατάφερε να φτιάξει μόνη της, χωρίς καμιά βοήθεια, μια καλή οικογένεια.

Η μάνα μου στις αγροτικές δουλειές και στο σπίτι ήταν ακούραστη. Μας εφοδίαζε με όλα τα απαραίτητα της καθημερινής ζωής. Το καλοκαίρι για μέρες έφτιαχνε τους τραχανάδες, γλυκό και ξινό, τις χυλοπίτες της χρονιάς και το «σπιρτάκι», μακρουλές χυλοπίτες σαν τα σημερινά λαζάνια. Το μοναδικό και ίσως το καλύτερο γλυκό μας ήταν το «κορκοφίνι», που η μάνα μου το έφτιαχνε από το πρωτόγαλα της κατσίκας μας όταν αυτή γεννούσε, προσθέτοντας μπόλικη ζάχαρη. Όλο κι όλο από την Κατοχή θυμάμαι τους Ιταλούς να ζητάνε στο σούρουπο κότες, καρύδια και αμύγδαλα από τη μάνα μου. Θυμάμαι ακόμη αμυδρά κάποιες φορές, όταν ξέσπαγαν σποραδικές μάχες των ανταρτών

με τους Γερμανούς, που τρέχαμε πίσω από τις κατσίκες μας και μαζευόμασταν γρήγορα στο σπίτι. Ερχότανε και ο παππούς μου, ο Μήτσος Τσακόγιαννης, από το διπλανό χωριό, την Παύλια, στην κόρη του για ψωμί, τυρί και κρασί. Δεν μπορούσε να τα βγάλει πέρα, είχε μεγάλη οικογένεια και ήταν πάντα στεναχωρημένος και απογοητευμένος.

Το Ψάρι στην Κατοχή τάχθηκε με το ΕΑΜ και ο πατέρας μου τον χειμώνα, όταν τα πολλά χιόνια θέριζαν τους αντάρτες στα βουνά, έστελνε εφόδια, ψωμί και σφαχτά, όπως μας έλεγε αργότερα. Χαρακτηρίστηκε εαμίτης περισσότερο από το σόι της μάνας μου, τους Τσακογιαννέους, που ήταν δοσμένοι ψυχή τε και σώματι στον απελευθερωτικό αγώνα. Τρία αγόρια, ο Χάρης, ο Σπύρος και ο Γιώργος (οι δύο πρώτοι δάσκαλοι), και έξι κορίτσια (τα τρία από αυτά είχαν μείνει στην Παύλια) ήταν ενταγμένα στις οργανώσεις της Αντίστασης. Το ήθος του πατέρα μου, η εντιμότητά του, το παρελθόν του στο Αλβανικό μέτωπο ως τραυματία, καθώς είχε ένα μικρό βόλι στον αριστερό ώμο του, τον τοποθετούσαν μοιραία δίπλα στην Αντίσταση, κοντά στο ΕΑΜ και στην καινούργια κλεφτουριά. Τέλη του '45 με αρχές του '46 ο εμφύλιος ήταν προ των πυλών, το χωριό μας δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Η ζωή του πατέρα μου κινδύνευε καθημερινά στη διαδρομή από την Καρύταινα στο Ψάρι. Ήξερε πως τα βράδια τού στήνανε καρτέρι, άλλοτε στα Καλιβέικα αλώνια, άλλοτε στα Ψαρέικα αμπέλια... Τα πράγματα είχαν αγριέψει πολύ, αφού είχαν πάρει απόφαση να τον σκοτώσουν, με εκτελεστή τον αγροφύλακα Διονύση Τσάκαλη. Λιποψύχησε όμως ο αγροφύλακας και του ομολόγησε τα πάντα. Ποιοι, τότε, πού ήταν αποφασισμένοι για «φτούνη τη δουλειά». Έτσι, πήρε τη μεγάλη απόφαση να φύγει για την Αθήνα απροειδοποίητα, μέσα στη νύχτα, με ένα καρβουνιάρικο αυτοκίνητο. Τα μαντάτα στη μάνα μου τα έφερε ο ακριβός του φίλος, ο έμπιστος Λεωνίδας Μηλιώνης, που ήρθε ένα αυγουστιάτικο βράδυ πίσω, στο παραπόρτι. Της ψιθύρισε την παραγγελία του πατέρα μας: «Φεύγω

ξαφνικά για Αθήνα, πίσω δεν γυρίζω, θα ζητήσω μετάθεση, μόλις τακτοποιηθώ θα σας γράψω». Η μάνα μου σάστισε και βούρκωσε. «Ανάθεμα στους παλιανθρώπους» έλεγε, «Καλύτερα, γλίτωσε!». Μας μάζεψε κοντά της, κλάψαμε, ξεσπάσαμε όσο γινόταν – μικρά παιδιά ήμασταν. Ο πατέρας μου από την υπηρεσία του στην Αθήνα δέχτηκε μετάθεση για την Κάρυστο της Εύβοιας και βέβαια έδωσε το παρών σε τρεις μέρες ως γραμματέας του Αγρονομείου Καρύστου. Νοίκιασε σπίτι και σκόπευε να μας καλέσει κοντά του...

Στο Ψάρι, αλλά και στα διπλανά χωριά, έχει αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση. Απειλές, ξυλοδαρμοί, προκλήσεις και προσκλήσεις στο Αστυνομικό Τμήμα Μεγαλόπολης ήταν η σκληρή καθημερινότητα. Ψάχνοντας τον πατέρα μου, που νομίζανε πως είχε πάει στα βουνά με τους αντάρτες, φωνάξαν τη μάνα μου στο καφενείο του χωριού. Έξω, στη χωμάτινη αυλή του Παναγιώτη Αντωνόπουλου το καφενείο, ένας κοντός λοχαγός με δίμετρη μαγκούρα στο χέρι μάς υποδέχτηκε με απειλές. Η μάνα μου με κρατούσε αγκαλιά, γιατί είχε χτυπήσει λίγο στο μεγάλο δάχτυλο του ποδιού μου, αλλά και σαν ασπίδα προστασίας από τον κακούργο που είχε απέναντί της. Η δεύτερη απειλή ήταν μια μαγκουριά, μετά ξύλο πολύ, όπου έβρισκε και όπου έφτανε, εγώ μες στο κλάμα, η μάνα μου ούτε δάκρυ. Είχε πειστώσει πολύ, της έβγαине όλη η περηφάνια που είχε μέσα της... δεν ξέρω. Στο τέλος, τη διέταξε να παρουσιαστεί την άλλη μέρα στη Μεγαλόπολη. Φεύγοντας, στα πενήντα μέτρα, ήταν το μαντρί του αδερφού του πατέρα μου. Ο κουνιάδος της βγήκε μπροστά μας και ρώτησε με αφελές ύφος: «Σε χτύπησαν, Βασιλαίνα;». «Α να χαθείς, δειλέ, πού ήσουν τόση ώρα να μπεις μπροστά» του απάντησε η μάνα μου. Και φύγαμε.

Στο σπίτι, η μάνα μου έκλαιγε συνέχεια. Μόνη με τρία παιδιά και χωρίς υποστήριξη, με όλες τις δουλειές του χωριάτικου σπιτιού και τις καθημερινές απειλές να πέφτουν πάνω της. Ο Μίμης και ο Νίκος με τις πάνινες τσαντούλες τους ήταν όλη μέρα στο σχολείο, κι εγώ γύριζα μόνος στο έρημο χωριό. Σχεδόν όλα τα παιδιά στο Ψάρι ήταν ξυπόλυτα – όνειρο μακρινό τα παπούτσια.

Κατηφόρες, ανηφόρες, χειμώνα καλοκαίρι, οι πατούσες τους τ' άντεχαν όλα. Εμείς ήμασταν από τα τυχερά παιδιά, φαίνεται, είχαμε γλιτώσει από την ξυπολουσιά. Στο χωριό της μάνας μου, στην Παύλια, είχε μείνει η γιαγιά μου η κυρα-Λαμπρινή με τη μικρότερη αδερφή της μάνας μου, τη Διαμάντω. Όλοι οι άλλοι είχαν σκορπίσει, μήπως και σωθούν από την καταιγίδα του εμφυλίου που πλησίαζε...

Το γράμμα από τον πατέρα μου έφτασε νωρίς. «Πολυαγαπημένη μου Βούλα και αγαπημένα μου παιδιά, υγείαν έχω, το αυτό επιθυμώ και δι' εσάς. Έχω λίγες ημέρες που είμαι στην Κάρυστο και προσπαθώ να τακτοποιηθώ, νοίκιασα σπίτι πάνω στην πλατεία, πάω στο γραφείο μου κάθε πρωί, είναι πολύ κοντά. Δεν βλέπω την ώρα να σας καλέσω κοντά μου. Θέλω λίγο χρόνο να σταθεροποιηθώ. Να έρθεις στην Αθήνα να συνεννοηθούμε για τα περαιτέρω...»

Όμως πώς να φτάσει κάποιος εκείνη την εποχή και με αυτές τις συνθήκες στην Αθήνα από το Ψάρι; Η μάνα μου, τελείως αγράμματη γυναίκα αλλά άνθρωπος της δουλειάς και σκληροτράχηλη, το τόλμησε και το κατάφερε. Ο πατέρας μου ήταν άνθρωπος της λογικής, έξυπνος και προνοητικός. «Πούλησέ τα όλα και έλα να ζήσουμε στην Κάρυστο» της είπε, «δεν έχουμε δρόμο, στο χωριό θα γίνει κακό μεγάλο, θα γίνει μακελειό...». Τολμηρή αλλά σωστή απόφαση. Έτσι κι έγινε. Μουδιασμένη και με τις αμφιβολίες να την κατατρώγουν, η μάνα μου άρχισε να μαζεύει ό,τι μπορούσε. Πούλησε την άσπρη γαϊδούρα που μόλις είχε γεννήσει και μοίρασε το πολύτιμο γάλα της στα παιδιά του χωριού που είχαν κοκίτη. Πούλησε το μουλάρι και τις κατσίκες μας και χάρισε τα κουνέλια και τις κότες. Κατέβασε τον γιούκο με τις μάλλινες μπατανίες, τα απλάδια, τις κουβέρτες, τα σακούλια, τα μισοφόρια, τις δημιουργίες του αργαλειού της, και έβαλε μπόλικη ναφθαλίνη αφού είχε την αυταπάτη ότι θα επέστρεφε γρήγορα πίσω στο σπιτικό της. Πριν κλειδαμπαρώσει το πέτρινο σπίτι μας με τις αυλές και τα καλύβια του, είχε βρει τον χρόνο και τον

τρόπο, μάλλον στο πανηγύρι του χωριού, να φωτογραφίσει τα τρία βλαστάρια της καλοντυμένα και όμορφα. Μία μοναδική πεντακάθαρη φωτογραφία. Ο Νίκος με κλειστά τα πόδια και τα χέρια μπροστά, ολίγον άβουλος, όπως πορεύτηκε και σε ολόκληρη τη ζωή του. Ο Μίμης με ήρεμο πρόσωπο, με τα πόδια ανοιχτά, καμαρωτός και όμορφος – έτσι ορθολογιστικά κινήθηκε πάντα στη ζωή του. Και ο Μάκης, το ένα πόδι μπρος και το άλλο πίσω, τα χέρια κρεμασμένα περίεργα, τσαντίλα στο πρόσωπο, ανάρχας στη ζωή του. Μία φωτογραφία ισοδυναμεί με χίλιες λέξεις και πολλές φορές δεν αρκούν ούτε αυτές. Η φανερή μαρτυρία της φωτογραφίας δεν ενδιαφέρει τόσο όσο οι τυχαίες λεπτομέρειες, που ξαφνικά μισανόιγουν μια πόρτα σε μια άγνωστη και ίσως πολύ σημαντική πραγματικότητα. Έφτασε η μέρα της φυγής, αμηχανία για μας τα παιδιά, η μάνα μου μισολιπόθυμη σταυροκοπήθηκε

κλαίγοντας, έκανε μια τελευταία βόλτα στις αυλές της, γύρισε τη ματιά της στα θεόκλειστα παράθυρα και στο άδειο μπαλκόνι του σπιτιού της, κλείδωσε την εξώπορτα, έδωσε το κλειδί στη θεία Μήτσαινα. Έπειτα ψιθύρισε ένα «Πάμε, να μας βγει σε καλό», πήρε την ανηφορούλα στην εξώπορτα και φύγαμε.

Με τρία μουλάρια φτάσαμε στου Μπιλάλη, στον σταθμό του τρένου έξω από τη Μεγαλόπολη, μαζί και η γιαγιά μου η Λαμπρινή και η θεία μου η Διαμάντω, που τις ξεσηκώσαμε εύκολα για την Αθήνα. Λίγες μέρες πριν, ο ονομαστός καπετάνιος του ΕΛΑΣ Δημήτρης Πέρδικας, ανιψιός της γιαγιάς μου κι από το ίδιο χωριό, του Βάνουκου, είχε πάει στο σπίτι στην Παύλια με απόφαση να πάρει τη Διαμάντω στο αντάρτικο. «Μη μου πάρεις το κορίτσι, Μήτσο μου» παρακάλεσε η γιαγιά μου η Λαμπρινή και έτσι έγινε, σπαθί ο καπετάνιος. Της είπε κι άλλα όμως: «Πού μας αφήσανε μόνους, θεία, γιατί φύγανε; Ο Χάρης, ο Σπύρος, ο Γιώργος... Πού είναι τ' άλλα κορίτσια; Μας κυνηγάνε χίλιοι δαίμονες... Αλλά όταν θα μπορούμε στην Αθήνα, τότε θα τα πούμε...» Περιμένοντας το τρένο καβάλα στα μουλάρια, ο θεός μου ο Μήτσος, που μας συνόδευε, αγόρασε μια οκά στραγάλια στη χάρτινη σακούλα για να τα φάμε στο ταξίδι, μας φίλησε με τις μουστάκες του και σκαπέτησε μακριά μας. Όταν το τρένο ξεκίνησε, η γιαγιά μου σκούπισε τα δάκρυά της με το τσεμπερί της, γύρισε το βλέμμα της προς τα χωριά μας κι έμεινε έτσι αμίλητη για πολλή ώρα. Ίσως ήταν η μόνη που καταλάβαινε εκείνη τη στιγμή ότι ο τόπος μας έμπαινε σε περιπέτειες κι ότι για την ίδια, τουλάχιστον, δεν θα υπήρχε επιστροφή.